

STRATEGIJE ODRŽANJA ŽIVOTNOSTI I OČUVANJA KULTURNIH VRIJEDNOSTI U MUZEOLOŠKOJ ANTROPOLOGIJI: PRIMJER RUKOTVORSTAVA I OBRTA JASTREBARSKOGA KRAJA*

DRAGICA CVETAN
Zavičajni muzej Jastrebarsko
41420 JASTREBARSKO

UDK 39-069.01
Pregledni članak
Primljeno: 14. XI. 1989.
Prihvaćeno: 29. I. 1990.

Rukotvorstva i obrti jastrebarskoga kraja predstavljani su prema koncepciji koja uključuje aktivnu i pasivnu prezentaciju. Strategija održanja i kulturnog očuvanja muzeološke koncepcije tradicijskih rukotvorstava i obrta jastrebarskoga kraja uključuje: 1) »pasivnu« prezentaciju obrtničkog alata i proizvoda u stalnom izložbenom postavu, oživljenih fotografijama, dijapozitivima i videonimkama tehnološkog procesa (unutar zgrade Muzeja u dvoru Erdödy); 2) povremena prisutnost aktivnih obrtnika u okviru Muzeja koji bi demonstrirali svoju vještinu i učili one koji bi to željeli; 3) prezentacija obrta izvan Muzeja, na otvorenome, u kontekstu prirodne kontinuirane funkcije seoskog sajma — proštanja. Etnolog tome daje specifičan muzeološki i obrazovni sadržaj i cilj. Sve tri forme prezentacije tradicijskih rukotvorstava i obrta možda bi mogle biti sintetizirane u novoj formi: jednom kad dvor Erdödy bude restauriran, stalne izložbe u prostoru Muzeja, omogućile bi obrtnicima koji demonstriraju razne vještine i seoskom sajmu u dvorištu dvora da budu atraktivno povezani. Nova forma bi sadržavala image srednjovjekovnog života i postmodernu koncepciju ekomuzeja.

Jastrebarsko, u čijem je grbu jastreb pa mu odatle i ime, stari je centar područja u kojem se prostire nizinsko Pokuplje i Polje te brdovito Prigorje i planinski Žumberak, a nalazi se samo tridesetak kilometara jugozapadno od Zagreba. Naselje se prvi put spominje 1249. godine u ispravi bana Stjepana. U to vrijeme Jastrebarsko je već bilo trgovačko i sudsko središte. Ime »Jaska« skraćena je prvotnog naziva mjesta Jastrebarsko, zabilježenog u nekim starim istinskim spisima. Kralj Bela IV poklonio je Jastrebarskom povelju slobodnoga kraljevskog trgovišta 1257, a tu su bulu potvrđivali i kasniji vladari.

Od 13. stoljeća Jaskanci su kao slobodni građani razvijali raznovrsne obrte. Jastrebarski purgeri bili su većinom obrtnici, a samo se nekoliko njih bavilo isključivo trgovinom. U različitim popisima iz 18. stoljeća upisana su ova zanimanja jastrebarskih građana: kovači, kolari, bačvari, tkalci, kožari, opančari i obućari, zidari, krojači, mesari, remenari i drugi. Oni su svojim uslugama zadovoljavali potrebe stanovništva okolnoga agrarnog područja: Prigorja, Polja i Pokuplja. I okolno seosko stanovništvo, koje se bavilo poljoprivredom, razvijalo je različite

rukotvorske vještine za vlastite potrebe, pa tako i rukotvorstvo košaraša, lončara, tkalaca, obrte kovača, opančara, obučara, klobučara, suknara i druge.

Od 1909. do 1933. godine u Hrvatskoj djeluje Savez hrvatskih obrtnika u koji se učlanjuje i obrtnička mjesna organizacija Jastrebarsko. Obrtnici tog mjesta nisu mogli ostatu po strani, već vrlo rano »stupaju u kolo udruženih i svjesnih obrtnika«. Nakon prvoga svjetskog rata organizacija obrtnika u Jastrebarskom bila je brojčano najjača, imala je 48 članova, koji su bili svjesni društvene važnosti svoga, srednjeg staleža.

I urbana i seoska sredina jastrebarskoga kraja prakticirala je identične vrste rukotvorskkih vještina, pa tako i obrte kovača, kolara, bačvara, tkalaca, kožara, opančara, obučara, zidara, krojača, remenara, limara itd.

Danas su preostale još samo neke od tih djelatnosti pa ih treba zabilježiti, a po mogućnosti rekonstruirati i prezentirati.

Iz tih povijesnih razloga tradicijska rukotvorstva i obrti kao vještine koje nestaju imaju posebno mjesto u muzeološkoj koncepciji budućeg stalnog postava tradicijske materijalne kulture jastrebarskog područja u Zavičajnome muzeju Jastrebarsko, u bivšem dvoru Erdödy, spomeniku kulture prve kategorije. Stalni postav tradicijske materijalne građe Zavičajnog muzeja Jastrebarsko ostvarili su još 1965. godine jaskanski entuzijasti – ljubitelji starina i kulturne baštine, a njihov je postav skinut početkom 1987. godine, kada su počeli važni i dugo očekivani restauratorski radovi upravo u muzejskom dijelu dvora Erdödy.

Početkom osamdesetih godina počinje intenzivno sistematsko prikupljanje muzejske građe (otkup etnoprojekta) s jastrebarskog područja i njezina muzeološka obrada. Posebna je pažnja posvećena istraživanju tradicijskog rukotvorstva i zanatstva. Na osnovi postupnog i opsežnog istraživačkog rada, muzejska je građa prezentirana na povremenim tematskim izložbama u prostoru Muzeja i na otvorenome.

Do sada su u prostoru Muzeja priređene tri tematske izložbe s prezentacijom triju obrta (koncepcija: Dragica Cvetan):

- 1) Tkanje na *tari* u Žumberku (potkraj 1984. godine);
- 2) Tradicijski lončarski centri u Plešivičkom prigorju (1985. godine) i
- 3) Opančarstvo Jastrebarskog i okolice (1986. godine).

Organizirana je i »živa izložba« – sajam »Tradicijski zanati Jastrebarskog i okolice« izvan muzejskog prostora, na otvorenome – na jastrebarskom trgu – u povodu sportske manifestacije Univerzijade '87. i u povodu tradicionalne berbe grožđa »Mladina 87« u Mladini.

Za ovu temu istraženo je tkanje na vodoravnom tkalačkom stanu *tkanici* u Kupincu, kovačarstvo, pletarstvo i licitarstvo. Obradeni su i bačvarski i limarski obrt.

Uz svaku od izložaba izdan je prigodan studijski i bogato ilustrirani katalog kao plod sistematskoga istraživačkog rada, na tridesetak stranica i sa sažetkom na

engleskom jeziku, koji uz videozapis i ostalu dokumentaciju omogućuje preciznu rekonstrukciju pojedinih rukotvorskih umijeća.

Uz popratnu manifestaciju Zavičajnog muzeja Jastrebarsko a za potrebe 12. kongresa ICAES-a, objavljen je bogato opremljen ilustrativni katalog na šezdesetak stranica (stručni prijevod na engleski jezik Dore Maček) u 1000 primjeraka pod naslovom »The Living Tradition of Arts and Crafts in the Jastrebarsko Area« (»Tradicijska i živuća rukotvorstva i obrti jastrebarskog kraja«). Taj rad sažeto iznosi rezultate višegodišnjih istraživanja rukotvorstva i obrta u Jastrebarskom i njegovoj ruralnoj okolini. Građa o košaraštvu, tkanju, lončarstvu, opančarstvu i limarstvu prezentirana je detaljno i sistematski te je stavljena u odgovarajući socijalno-povijesni kontekst. Objašnjavajući što su ljudi u određenim godinama proteklog stoljeća radili i kako su se mijenjale okolnosti njihova rada i života uopće, katalog (tematska monografija) pokazuje na konkretnom primjeru nužnu povijesnu isprepletenost urbanog i ruralnog života, odnosno seljačkog i malograđanskoga socijalnog sloja (recenzija dr. Olga Supek).

Istraživanje zanatstva i obrta veoma je značajno za etnologiju premda je donekle bilo zapostavljeno u ranijim istraživanjima. Naime, etnolozi su se dosad većinom bavili selom, a vrlo je važno da znamo više o odnosu sela prema zanatskom trgovačkom središtu, kao što je u ovom kraju bilo Jastrebarsko. Veza između okolnih agrarnih naselja i malog urbanog obrtničko-trgovačkog središta Jastrebarskog, stara je, tradicijska i povijesna. Seljaštvo je uvijek samo dio šire socijalne zajednice, pa je stoga dobro znati u kakvim je vezama s drugim socijalnim slojevima. Etnolozi ne istražuju samo sela i rukotvorstva u njima, već i urbano središte sa svojim zanatima i trgovinom.

Dok su jastrebarski obrtnici živjeli isključivo i jedino od svoje obrtničke djelatnosti, obrtnici seljaci u pojedinim su se selima specijalizirali za rad samo djelomično, onda kada su imali vremena nakon poljoprivrednih poslova. Svojim uslugama obrtnici su zadovoljavali osnovne potrebe ljudi jastrebarskoga kraja sa odjećom, obućom itd, pa nije čudno što je svako selo imalo svojeg opančara, suknara, remenara, obućara, klobučara i sl.

Danas smo svjedoci sužavanja tradicijskih obrta i oni još samo tu i tamo opskrbljuju rijetke zainteresirane kupce — amaterska kulturno-umjetnička društva, trgovine suvenira i sl.

Muzeološka koncepcija postava tradicijskih rukotvorstava i obrta sadržavala bi:

1. *stalni muzejski postav iščezlih i živućih rukotvorstava i obrta s njihovom prezentacijom u Muzeju (tzv. pasivno prikazivanje obrtničkog alata i oruđa). Uz stalni postav posjetiocima bi se uz fotografsku i dijatečnu dokumentaciju prezentirali i videozapisi o procesu rada pojedinog obrta, ali mogli bi nešto i neposredno naučiti od živućih obrtnika. Tako bi se uz muzejski postav obrta — lončara, košaraša, opančara, kovača, tkalja, bačvara i dr. povremeno angažirali preostali aktivni obrtnici iz Jaske i okolice da prikažu izradu svojih djela raznovrsnih oblika.*

2. *prezentacija obrta izvan Muzeja, na otvorenome i uz stalni muzejski postav* (»aktivno« prikazivanje živućih obrta) na način da pojedini rukotvorci na neke datume i sajamske dane demonstriraju tehnološki postupak svoga obrta, na »živoj izložbi« – sajmu oblika (suvenira), posjetiocima i kupcima. Karakteristike sajma jesu:
- a) obrtnici na određene dane u godini na redovitim sajmovima i proštenjima prodaju svoje rukotvorine (ali ih pritom ne demonstriraju), takvih sajmova još ima;
 - b) obrtnici se na »živoj izložbi« – sajmu, organizirano pojavljuju djelomično uz pomoć kustosa (organizacija i sugestije), a djelomično razmjena dobara (robe) teče svojim prirodnim tokom. »Živa izložba« – sajam organizira se za potrebe turizma na određene datume kada obrtnici prodaju svoje proizvode i prikazuju djelatnosti, kao što je tome povod bila sportska manifestacija Univerzijada '87, a 1988. godine 12. svjetski kongres etnologa i antropologa, koji se u Zagrebu održao potkraj srpnja.

Tom prigodom Zavičajni muzej Jastrebarsko predložio je putničkoj agenciji Atlas izlet u Jastrebarsko pod nazivom *Ljudi, vinogradi i rukotvorstva Prigorja*, koji je agencija prihvatila i realizirala kao jedini etnološki izlet. Brojni domaćini, rukotvorci i obrtnici ali i ugostitelji sudjelovali su u tom programu. Članovi Udruženja samostalnih privrednika općine Jastrebarsko svestrano su podržali muzejsku akciju očuvanja i prezentacije živuće tradicije rukotvorstva i obrta. Oni su pomogli i financijski. Ovaj put, pokušalo se povezati tradicionalni godišnji sajam – proštenje Sv. Jane, 26. srpnja, s izložbom na otvorenome. Obrtnici su demonstirali svoje vještine i prodavali svoje proizvode. Sudionici Kongresa iz Sjedinjenih Američkih Država, Japana, Kanade, Indije, Kine i drugih zemalja došli su u Jastrebarski kraj i upoznali se s kulturom i načinom života. Razgledali su izložbu, »Vodenice Prigorja i Žumberka« Ivice Tišljara te izložbu lokalne naive Dragutina Cibana, Josipa Falice, Petra Frkonje i Josipa Koščaka u ugostiteljskom objektu Šumski dvor u Sv. Jani. U tom selu toga se dana održavao godišnji seoski sajam – proštenje – posvećeno svecu zaštitniku Sv. Jani, sa puno štandova na kojima su se prodavali licitarski proizvodi, medovina, drveni predmeti i drugo. Sajam je više nego oduševio inozemne izletnike iz cijeloga svijeta.

Ispred dvorca u Pribiću, ugostiteljskog objekta Šumarije Jastrebarsko rukotvorci i obrtnici jastrebarskog područja prikazali su svoje vještine: tkanje, opančarstvo, lončarstvo, košaraštvo, kovačarstvo, bačvarstvo, vezenje itd. Izletnici su mogli kupovati izvorne rukotvorine ovoga kraja.

Pravi seljački zalogaj i ručak uz čašu domaćeg, izvrsnog vina kojima su sudionici Kongresa bili usluženi oduševili su sve.

Godina 1985. cjelokupni proces tkanja Tkanje na uspravnom tkalačkom stanu *tari* u Žumberku, Lončarstvo Rastoka i Opančarstvo snimljeni su za potrebe Obrazovnog programa TV Zagreb, potom presnimljeni na videokazetu za potrebe

muzeološke dokumentacije Zavičajnog muzeja u Jastrebarskom. To čini rekonstrukciju raznih vještina lakšom.

Rukotvorstva i obrti jastrebarskog kraja predstavljeni su prema koncepciji koja uključuje aktivnu i pasivnu prezentaciju.

Strategija održanja i kulturnog očuvanja muzeološke koncepcije tradicijskih rukotvorstava i obrta jastrebarskog kraja uključuje:

- 1) »Pasivnu« prezentaciju obrtničkog alata i proizvoda u stalnom izložbenom postavu, oživljenih fotografijama, dijapozitivima i videosnimkama tehnološkog procesa (unutar zgrade Muzeja u dvoru Erdödy);
- 2) Povremena prisutnost aktivnih obrtnika u sklopu Muzeja koji bi demonstrirali svoju vještinu i učili one koji bi to željeli;
- 3) Prezentacija obrta izvan Muzeja, na otvorenome, u kontekstu prirodne kontinuirane funkcije seoskog sajma – proštenja. Etnolog tome daje specifičan muzeološki i obrazovni sadržaj i cilj.

Sve tri forme prezentacije tradicijskih rukotvorstva i obrta možda bi mogle biti sintetizirane u novoj formi: jednom kad dvor Erdödy bude restauriran (a restauratorski su radovi u toku) stalne izložbe u prostoru Muzeja, obrtnici koji demonstriraju razne vještine i seoski sajam u dvorištu dvora mogli bi biti atraktivno povezani.

Na takav način, nova forma je postignuta i ona sadrži image srednjovjekovnog života i postmodernu koncepciju ekomuzeja.

Ekomuzej je institucija koja upravlja, proučava i iskorištava – znanstvenim, obrazovnim i, općenito, kulturološkim sredstvima – cjelovito nasljeđe određene zajednice, uključujući cijeli prirodni ambijent i kulturni milje. Ekomuzej je tako nosilac općeg sudjelovanja u planiranju zajednice i njezina razvoja.

Da bi se to postiglo, ekomuzej se koristi svim sredstvima i metodama koje su mu na raspolaganju kako bi ljudima omogućio razumijevanje, kritiziranje i svladavanje (na slobodan i odgovoran način) problema s kojima su suočeni.

Svaki pojedini koncept ekomuzeja ovisi o vlastitim rješenjima sredine i autora projekta, a kod nas postoje značajni projekti arhitekta Marijana Vejvode za pustinju Blaca na otoku Braču, za otok Susak, Cres i Lošinj. Svaki od njih temelji se na istim pretpostavkama između prirodnih uvjeta, kulturnog, tehničkog i ekonomskog razvoja, a ujedno ima i svojih specifičnosti. Pustinja Blaca je, na primjer, bila mjesto u kojem se očitovala sinteza čovjeka, njegova kulturnog nasljeđa i prirodne okoline. Projekt se sastojao u ponovnom »čitanju« povijesnih procesa i pokušaju obnove, odnosno nastavka života pustinje.

Osnovna ideja ekomuzeja Pustinja Blaca jest da se u samostanu pustinje Blaca osnuje ekomuzej u kojem bi se »modernom čovjeku mogli dati odgovori kako živjeti u samodovoljnosti unutar ekološkog ograničenja«. Iako se iznesena ideja, naoko, upućuje na obnovu autarkične svijesti, prijedlozi koji se razvijaju u spomenutim radovima zaslužuju posebnu pažnju. Prijedlozi izrastaju iz nekoliko

Kovač Mato Smok potkiva konja ispred dvorca u Pribiću (srpanj 1988). Snimio Mladen Tomljenović

Bačvari Stjepan i Mijo Novosel iz Krašića pokazuju ispred dvorca u Pribiću početak izradbe bačve (srpanj 1988). Snimio Mladen Tomljenović.

osnovnih spoznaja – ekolozijske, propadanja različitih obrta pod naletom novih industrijskih zahtjeva, procesu rastvaranja ideje o minimalnoj razini samodostatnosti kao razvoju vrijednosti i razvoju alternativne tehnologijske svijesti (Marijan Vejvoda: 1982).

»Drugi element na kojemu se temelji iznesena argumentacija jest proces propadanja različitih tradicijskih obrta (obično nazvanih 'tradicionalnima') pod naletom novih industrijskih zahtjeva. Zahtjev za obnovom tih obrta, kao utvrđenih kulturnih vrijednosti – koje upravo svjedoče kako je pojedina društvena zajednica ili posebna društvena grupa, tehnologijski i praktično, reagirala na nametnuta joj prirodna/povijesna ograničenja – već se nametnuo i udomaćio u različitim programima kulturne akcije, napose u onima koji teže razvijanju ekolozijske svijesti ili rekonstrukciji života pojedine lokalne zajednice. Mnogi među tim zanatima potpuno su *nekritički* potisnuti u ime industrijske dominacije, ili kulturne akcije shvaćene uglavnom, a i u nas je ponajviše tako, kao kulturna potrošnja. Toj skupini obrta valja pribrojiti i nove, koji se razvijaju u novoj tehnologijskoj zbilji, ali koji ostaju društveno posredovani kao *specijalnost*. Dakako da zahvaljujući tome pojedinac može, tehnologijski uzevši, sve manje kontrolirati industrijski i postindustrijski okoliš što ga okružuje i – zbog toga – potčinjuje. Taj zahtjev da se mnogi industrijski ili postindustrijski obrti izvuku iz zabrana specijalnosti i postanu dijelom kolektivnog znanja potrebnog da bi se pojedinac slobodno odnosio spram artificijelnog okoliša tek u posljednje vrijeme postupno prodire u kulturnu akciju. Ekomuzej je, nesumnjivo, ustanova gdje se praksa, na pragu toga zahtjeva, može *uspješno razviti*.« (Marijan Vejvoda: 1982).

Ekomuzej proširuje pojam muzeološkog djelovanja na svekoliku ljudsku okolinu. Ne ograničava se, dakle, samo na kulturna dobra. Ekomuzej oživljava iskustva, nasljeđe, da bi opet uspostavio kulturno-povijesni kontinuitet određene sredine prekinut dominantnim utjecajem industrijskog načina proizvodnje. Svjetska praksa pokazuje da ekomuzej uvijek odgovara realnoj situaciji, dakle da se prilagođava svakoj pojedinoj zajednici koja traga za svojim identitetom. Postoji više vrsta muzeja: muzej na otvorenome, muzej-centar za isključivo etnografsku zaštitu, muzej industrijskog nasljeđa, interpretativno-edukativni centri ili pak muzeji – instrumenti globalnog razvoja (ibid).

Prema trećoj i posljednjoj verziji razvojne (evolucijske) definicije Georgesesa Henrya Riviereea, ekomuzej je ogledalo u kojem lokalno stanovništvo otkriva svoj vlastiti identitet (image); to je izraz odnosa između čovjeka i prirode; to je izraz lokalnog vremena i prostora; to je laboratorij za proučavanje prošle i sadašnje kulture; to je konzervatorski centar i škola kako bi se kulturno nasljeđe trebalo očuvati. Svi ti izrazi u jastrebarskom bi slučaju (primjeru) mogli biti *primjenjivi i u funkciji*. Takav način izlaganja obrta bio bi najreprezentativniji dio dvora Erdödy, a jastrebarsko bi se trgovište predstavilo nekad i danas, prema danas u svijetu ustaljenoj ekomuzejskoj praksi za prikazivanje tradicijske kulture.

BILJEŠKA

- * Rad je čitan na 12. kongresu ICAES-a, Zagreb 1988.

LITERATURA

- Museum*, vol. XXXVII, 1985, No. 4, Unesco, Paris
Images of the ecomuseum, No. 148, 1985, Unesco, Paris
Riviere, Georges Henri, 1980, *Museum*, No. 148, Unesco, Paris
Rogić Nehajev, Ivan, 1984, *Pustinja Blaca kao Ekomuzej* (recenzija projekta) Čovjek i prostor 11, Zagreb, str. 380
Vejvoda, Marijan, 1975, *Otok Susak*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, (uredio M. Mirković)
Vejvoda, Marijan, 1982, *Pustinja Blaca na otoku Braču*, Čovjek i prostor 1, Zagreb, str. 346.
Vejvoda, Marijan, *Revitalizacija kulturnih dobara i prostora Cresa i Lošinja*, projekti Ekomuzeja.

TRADITIONAL AND SURVIVING CRAFTS OF JASTREBARSKO AREA IN THE REGIONAL MUSEUM OF JASTREBARSKO

Summary

The crafts of Jastrebarsko area are represented according to a specific concept which includes both active and passive presentation.

Jastrebarsko is located thirty kilometers from Zagreb and was an important crafts center since the 13th century. Urban and rural craftsmen alike specialized in smithery, tailoring, shoe-making, weaving, tanning, masonry, wagon-making etc. Only a few of these activities are still alive; therefore all of them need to be recorded, reconstructed and presented. The Regional Museum of Jastrebarsko, located in the medieval Erdödy castle, gives special treatment to the presentation of these crafts. First permanent exhibition of traditional material culture in the Museum was put together by a group of local amateur enthusiasts in 1965. It was taken down in 1987, when the restoration of the castle began.

All the exhibitions mentioned have illustrated catalogues with English summaries which, along with video and other documentation, explain and make possible the reconstruction of traditional skills.

Thus, the strategy of survival and cultural preservation of traditional crafts in the Jastrebarsko area includes:

1. The »passive« presentation of artisans' tools and products, enlivened by photo, dia and video recordings of the labor process.

2. Occasional presence of still active craftsmen on the Museum premises, demonstrating their skill.

3. Presentation of crafts outside of the Museum, in the context of »natural« continuing function of village fairs. An ethnologist adds to them specific museological and educative content and purpose.

All three forms of presentation of traditional crafts could, perhaps, be synthesized by an innovative form: once the Erdödy castle is restored, indoor museum exhibition, craftsmen's demonstrations and »village fair« in the castle's courtyard could be attractively combined. In this way, a new form is attained that contains both the image of medieval life and post-modern concept of eco-museum.